

Бондаренко Неллі Володимирівна — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України. Коло наукових інтересів: теорія освіти і навчання, програмотворення, психодидактика.
e-mail: nelly.bondarenko@ukr.net

Косянчук Сергій Володимирович — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України. Коло наукових інтересів: методика викладання української мови, програмотворення, підручникотворення.
e-mail: 358svk@bigmir.net

УДК 373.1:811.161.2+(371.671.11:347.948.3)

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

У статті окреслено коло питань експертизи шкільного підручника української мови на матеріалі 8-го класу; розкрито особливості підручника і вимоги до нього; акцентовано проблему вдосконалення критеріїв аналізу підручника; сформульовано основні вимоги до експертних висновків з огляду на специфіку предмета; проаналізовано рецензії фахівців, які здійснювали експертизу конкурсних підручників 2016 р., відзначено їх сильні та висвітлено слабкі сторони; надано пропозиції щодо шляхів удосконалення експертизи шкільних підручників.

Ключові слова: експертиза; підручник української мови; 8-й клас.

Постановка проблеми. Ухвалення концепції Нової української школи, що передбачає створення сучасного освітнього середовища, розроблення нових змісту та структури мовної освіти на базі компетентностей, потребує посилення вимог до підручника.

Як системно-цілісний науковий твір вартісний підручник підносить навчання на якісно новий рівень. Науковці завжди прагнули, щоб у підручнику втілювалися панівні напрями мовної освіти, реалізувалися найновіші досягнення теорії і практики навчання мови й суміжних наук. Сучасні підручники мають представляти варіанти реалізації сучасних підходів до навчання мови – компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного.

Прогресивна ідея варіативності підручників зруйнувала радянську монополію єдиного переможця безальтернативного конкурсу. Учитель здобув право і можливість вибрати оптимальний для себе й учнів з-поміж декількох підручників, хоч і не завжди альтернативних, проте різних.

У підручнику, що претендує на статус варіативного, має бути реалізована концепція авторського колективу щодо принципів побудови, особливостей організації та подання мовного, мовленнєвого та пізнавально-інформаційного матеріалу, специфіки опанування видів мовленнєвої діяльності, системи розвитку мовлення з урахуванням різних стратегій і видів навчання. Водночас

розроблені різними авторами системи мають ґрунтуватися на спільних наукових засадах дидактики, методики навчання мови й суміжних наук. Підручник повинен мати власні інваріантні характеристики незалежно від методичних систем авторів.

Однак останнім часом ідея варіативності підручників вироджується в свою протилежність. Неякісні підручники, що подаються на конкурс, за умови їх упровадження в навчально-виховний процес спричинять підрив підвалин навчання державної мови, поставлять під загрозу майбутнє школи, а відтак і суспільства. Конкурсні проекти підручників, які мали б відображати панівні напрями у мовній освіті, представляти різні варіанти реалізації нових підходів до навчання мови, здебільшого несучасні, малопізнавальні, інформаційно застарілі й одноманітні, нерозвивальні, нецікаві, структурно недовершені, нетехнологічні, неефективні. Усе це підтверджено результатами аналізу підручників, а також оприямиєними назавгал експертними висновками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми експертизи (експертних оцінок) шкільних підручників набувають особливої актуальності в контексті нової освітньої парадигми. На потреби «запровадження наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання та виховання» наголошено ще в Національній доктрині розвитку освіти [8]. Останніми роками експерти ретельно вивчають електронні версії підручників, виявляють недоліки, авторські прорахунки і пропонують шляхи їх усунення, варіанти і способи покращення навчальної книжки ще до її виходу в світ, адже експертиза є «цілісною науково-пізнавальною чи кваліфікаційною процедурою <...> Для реалізації експертизи залучається чи формується колектив експертів (постійний чи тимчасовий), фах, кваліфікація і досвід яких відповідає меті проведення експертизи <...> Вимоги до реалізації експертної оцінки передбачають: <...> розроблення методики оцінювання, застосування спеціальних методів кваліфікації та аналізу отриманих результатів [4, с. 256]».

Коло цих та інших питань висвітлено в публікаціях вітчизняних науковців: Н. В. Бондаренко, М. І. Бурди, М. В. Головка, Ю. О. Жука, Т. М. Засекоїної, О. І. Ляшенка, С. Д. Максименка, Ю. І. Мальованого, О. М. Топузова, С. Е. Трубачевої, А. М. Фасолі та інших. У їхніх працях розкрито теоретико-методологічні засади експертизи, її психолого-педагогічні аспекти, суть та вимоги експертного підходу до оцінювання підручників; особливості експертних технологій та моделі їх застосування з огляду на специфіку предмета. Саме результати експертизи змісту мають належати до найважливіших аргументів оновлення його параметрів [1, с. 71].

Формулювання цілей статті. Мета статті – окреслити коло питань експертизи шкільного підручника української мови (на матеріалі 8-го класу), подати пропозиції щодо шляхів удосконалення експертизи шкільних підручників.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення якості шкільних підручників та їх експертизи досить актуальне і залежить від вирішення багатьох проблем, основними з-поміж яких є: неоптимальність Базового навчального плану; недосконалість перманентно розвантажуваних програм; професійна неспроможність авторів; невідпрацьованість процедури конкурсного відбору підручників і надто ліберальний механізм надання їм грифу МОН України; неузгодженість критеріїв аналізу підручників та інструктивно-методичних матеріалів для експертизи; непрозорість процедури відбору експертів та неналежний рівень їх фаховості; неповне використання резервів підвищення кваліфікації експертів [2; 3; 5].

Торік НАПН України, Інститут педагогіки спільно з МОН України започаткували навчання експертів, і навіть незначний досвід цього заходу дає позитивні відгуки та результати. Це відчувається в значній частині експертних висновків. Більш підготовлені їх автори, з огляду на високопрофесійний докладний інструктаж і правильно розставлені акценти, по-науковому підходять до аналізу електронних версій підручників, компетентніше, глибше і всебічніше аналізують їх, дають суттєві зауваження, рекомендації та пропозиції.

Фахівці, які здійснювали експертизу *електронних версій підручників* української мови для 8-го класу, вказали на такі їхні *недоліки*: певні, а інколи й значні відхилення від програми; нереалізованість у підручниках окремих змістових ліній програми – мовленнєвої (нерозробленість системи уроків розвитку мовлення або їх підміна довільним набором текстів без завдань); соціокультурної (у деяких підручниках узагалі немає текстів!); неповна реалізація особистісно орієнтованого

підходу (переважна частина навчального матеріалу розрахована на сильного учня); однотипність форм навчання; відрив вивчення мовних явищ від їх використання у мовленні; невідповідність назви параграфу змісту; підміна назви і змісту окремих тем (вступної теми 8-го класу темою 9-го); підміна видів робіт із розвитку мовлення тими, що вивчались у попередніх класах; недостатня глибина розкриття вступної теми; занауковленість; перенасичення теоретичним матеріалом; надлишковість інформації; подання теоретичної частини більшості параграфів суцільним текстом, що ускладнює процес сприймання, розуміння та засвоєння теорії; брак окремих тем; наявність тем, не передбачених програмою і щедро забезпечених годинами; нерозрізнення мовних явищ (простого і складного, двоскладного й односкладного речень); оперування поняттями і термінами, які було вилучено з програми або яких у ній ніколи не було (*орфограма, пунктограма; лексичні, синтаксичні, сурядні й підрядні, присудкові словосполучення; подвійний присудок; речення із внесеннями; обірвані речення*); недостатнє висвітлення окремих тем; некоректне формулювання визначень (підмета); неповне формулювання правил, відсутність важливих пунктів; невідповідність прикладів теорії (правилу), некоректність деякого матеріалу (як приклад означено-особового речення наведено двоскладне; для розбору простого речення подано складне); однотипність прикладів у таблицях, брак винятків із правил; одноманітність дидактичного матеріалу загалом; нераціональне структурування навчального матеріалу, спричинене зокрема й недосконалістю програми (надмір малоефективного часу на повторення на початку та в кінці року; недоцільний розподіл матеріалу на громіздкі параграфи тощо); однотипність вправ і завдань; складність окремих вправ і текстів; ускладнення проектної діяльності низкою об'ємних у змістовому плані й затратних у часі творчих завдань; недостатня кількість творчих завдань, завдань проблемно-пошукового характеру, завдань для проектної діяльності, різнорівневих, зокрема диференційованих домашніх; неспіввіднесеність окремих завдань із часом, відведеним на їх виконання («скласти оповідання за 1 хвилину»); брак необхідних зразків виконання і пам'яток; недоцільні засоби навчання (таблиця «Типи переносних значень»); неоптимальність додатків (наявність недоцільних словничків, надмір неактуальної, невживаної лексики в тлумачних словничках); слабкість та одноманітність кольорової гами; нефункціональність, неорганічність, незадовільна якість та непропорційність ілюстрацій, невдалі й непояснені піктограми тощо.

Невисока думка експертів про підручники, написані одноосібно мовознавцями, пояснюється браком учительського досвіду, незнанням авторами школи та її потреб, елементарних основ методики навчання української мови, психології учнівства, засад теорії підручникотворення, неознаністю з навчальними програмами й особливостями їх реалізації у підручнику і, як наслідок, нездатністю створити ефективний підручник.

Серед **конструктивних пропозицій експертів**, спрямованих на покращення якості підручників, – максимально узагальнити, оптимізувати й уніфікувати теоретичну інформацію («До складеного дієслівного присудка входять: основний компонент (неозначена форма дієслова, що позначає основну дію) та допоміжний (вказує на можливість/неможливість, бажаність/небажаність, початок/тривалість/закінчення дії»).

Експерти застерігають від подання в підручнику суперечливої інформації, яку можна витлумачити неоднозначно.

Методично недоцільними експерти вважають кодовані таблиці, що «будуть ускладнювати сприйняття й засвоєння і так складного матеріалу».

Якість підручників покращить виконання рекомендацій експертів: збільшити кількість вправ на редагування (в одній з електронних версій лише одна така вправа), а також вправ творчого, ситуаційного, проблемного характеру, завдань для проектної діяльності (в одному з підручників узагалі немає таких завдань). Додамо, що цілісність, якість і ефективність підручника має забезпечуватися також урахуванням аксіологічного підходу [6; 7].

Подальше удосконалення експертизи шкільних підручників передбачає **підвищення фахового рівня експертів**, зокрема й **усунення помилок**, яких дехто припускається з різних причин: неознаність зі змінами в програмі, незнання вилучень (оперування поняттями *орфограма, пунктограма, складні синтаксичні конструкції*; закиди авторам щодо невикористання вилучених відомостей про *способи зв'язку слів у словосполученні*); нерозуміння принципів і закономірностей

організації навчального матеріалу в підручнику (*«теоретичні відомості розподілено за тематичними групами відповідно до вимог програми»*); незрозуміння суті й призначення системи уроків розвитку мовлення, яка органічно вмонтована в матеріал мовної змістової лінії і формує спільні навички (натомість дехто з експертів вважає, що місце таким урокам перед додатком, а вчитель може планувати і проводити їх *«на власний розсуд»*); теоретична невідповідність, незнання ключових понять дидактики й методики навчання української мови, незрозуміння механізмів реалізації їх у підручнику (*«завдання необхідно припасувати до провідних підходів і сучасних вимог»*); нерозрізнення принципів і підходів навчання; довільне оперування принципами, звуження їх спектра до традиційних; незнання сучасних принципів; незнання основних підходів до навчання української мови та перебільшення ролі неосновних (українознавчого, етнопедагогічного та комунікативного); посилення на неіснуючі освітні лінії; довільна послідовність змістових ліній; підміна мовленнєвої змістової лінії неіснуючою комунікативною як основною; незрозуміння суті, особливостей, призначення, наповнення, меж реалізації та взаємозв'язку змістових ліній (*«усі розділи підручника відповідають соціокультурним змістовим лініям»*; *«зміст навчального матеріалу мовної змістової лінії відповідає соціокультурній»*; *«час на уроці розподілено за змістовими лініями: перша частина забезпечить мовну, друга – мовленнєву»*); неасоціювання соціокультурної змістової лінії з тематикою навчальних текстів; незрозуміння понять *епіграф* і *соціокультурна тема*; *види вправ – організаційні форми навчання – рубрики*; незнання термінології (вживання некоректних термінів, наприклад *зв'язна мова, зв'язне мовлення, розвиток зв'язного мовлення*); пропонування невідповідної віковій восьмикласників вищівської термінології (*погодження, координація, сполука слів* тощо); подання репродуктивних вправ на повторення як прикладу стимулювання пізнавальних інтересів учнів; незрозуміння суті й призначення окремих видів робіт (пропозиції вмістити в підручнику тексти контрольних диктантів та тексти для навчального аудіювання); нездатність визначити пріоритети; порушення логіки (видатні історичні постаті у зв'язку з тематикою соціокультурної змістової лінії стоять після тваринного світу); наявність спірних, а то й помилкових тверджень (*«наскрізність соціокультурної та діяльній змістових ліній інколи ускладнює їх реалізацію»*); брак оцінних суджень експертів, коли незрозуміло, схвалює він чи заперечує доцільність чого-небудь; приписування авторам незаслужених «здобутків»: урахування положень компаративної лінгвістики (яка не має жодного відношення до підручника української мови як рідної); інноваційної структури, інноваційності у презентації завдань до мовного матеріалу; можливості навчання міжконфесійного діалогу за підручником; різноманітного представлення у підручнику елементів знань і способів виконання вправ; надання учням можливості вибору вправ відповідно до рівня їх розвитку.

Про прогалини в теоретичній підготовці частини експертів, невідповідність їхнього кваліфікаційного рівня свідчать прямо протилежні оцінки того самого проекту підручника (один експерт пропонує «відхилити», другий – «відправити на доопрацювання», а третій – «надати гриф «Рекомендовано МОН України»). Легковпізнавані й «заохочені» рецензії, написані явно не експертами.

Удосконалення потребує не лише змістове наповнення, а й мовне оформлення експертних висновків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз роботи експертів дає можливість визначити важливі напрями удосконалення програм і підручників. Неперервні пошуки оптимальних технологій оцінювання підручників і підвищення кваліфікації експертів тривають.

Науковцям належить розробити теоретичні засади становлення Нової української школи, відновивши в її пріоритетах пазл створення освітніх інновацій, без чого їх впровадження неможливе. А це зумовить системні зміни в меті, завданнях, змісті та структурі мовної освіти на основі прогресивних наукових ідей і положень.

Бракує універсальної концепції підручника української мови, що має стати його інваріантним фундаментом безвідносно до методичних інтерпретацій різних авторів (про оригінальні системи поки не йдеться). Така концепція дасть можливість визначити «реперні точки» докладання зусиль як авторів, так і експертів, визначити «дорожню карту» їхніх дій.

Високопрофесійна експертиза потребує розроблення наукових засад оцінювання підручників, сучасних експертних підходів, технологій та моделей їх застосування тощо.

Використані джерела

1. Біла книга національної освіти України [Електронний ресурс] / Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – Режим доступу: http://www.ippo.edu.te.ua/files/news/01_bila_knuga_osvity_proekt.doc
2. Бондаренко Н. В. Експертиза шкільного підручника: коментарі й рекомендації експертам. Українська мова / Н. В. Бондаренко // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів : посібник / за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К. : Пед. думка, 2016. – С. 56–60.
3. Бондаренко Н. В. Концептуальні засади підручника «Українська мова» для 8 класу ЗНЗ з навчанням українською / Н. В. Бондаренко // Дивослово. – 2015. – № 10. – С. 10–14.
4. Експертиза. Експертна оцінка / І. П. Маноха // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Експертиза шкільних підручників: коментарі й рекомендації [Електронний ресурс] / Виступ Н. В. Бондаренко. – Режим доступу: www.undip.org.ua/info/5349/?sphrase_id=3622
6. Косянчук С. В. Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: ціннісний аспект // Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика : кол. монограф. / [авт. кол. : Г. О. Васківська, В. І. Кизенко, С. Е. Трубачева та ін.] ; за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васківської. – К. : Пед. думка, 2015. – С. 186–225.
7. Косянчук С. В. Ціннісно-сміслові орієнтації змісту предметів гуманітарного циклу в контексті підручникотворення / С. В. Косянчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; наук. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2012. – Вип. 12. – С. 124–132.
8. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] / [Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyia/serednyia/baza/nats_doktr.doc

References

1. Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Akad. ped. nauk Ukrainy ; za red. V. H. Kremeniya. – K., 2009. – Rezhym dostupu: http://www.ippo.edu.te.ua/files/news/01_bila_knuga_osvity_proekt.doc
2. Bondarenko N. V. Ekspertyza shkilnoho pidruchnyka: komentari y rekomendatsii ekspertam. Ukrainka mova / N. V. Bondarenko // Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktyvno-metodychni materialy dlia ekspertyzy elektronnykh versii projektiv pidruchnykiv dlia uchniv 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv : posibnyk / za zah. red. O. M. Topuzova, N. B. Viatkinoi. – K. : Ped. dumka, 2016. – S. 56–60.
3. Bondarenko N. V. Kontseptualni zasady pidruchnyka «Ukrainska mova» dlia 8 klasu ZNZ z navchanniam ukrainskoiu / N. V. Bondarenko // Dyvoslovo. – 2015. – № 10. – S. 10–14.
4. Ekspertyza. Ekspertna otsinka / I. P. Manokha // Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy ; holov. red V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
5. Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: komentari y rekomendatsii [Elektronnyi resurs] / Vystup N. V. Bondarenko. – Rezhym dostupu: www.undip.org.ua/info/5349/?sphrase_id=3622
6. Kosianchuk S. V. Fundamentalizatsiia zmistu osvity u starshii shkoli: tsinnisnyi aspekt // Fundamentalizatsiia zmistu osvity u starshii shkoli: teoriia i praktyka : kol. monohraf. / [avt. kol. : H. O. Vaskivska, V. I. Kyzenko, S. E. Trubacheva ta in.]; za nauk. red. d-ra ped. nauk H. O. Vaskivskoi. – K. : Ped. dumka, 2015. – S. 186–225.
7. Kosianchuk S. V. Tsinnisno-smyslovi oriientatsii zmistu predmetiv humanitarnoho tsykladu v konteksti pidruchnykotvorennya / S. V. Kosianchuk // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats / [red. kol. ; nauk. red. – O. M. Topuzov]. – K. : Ped. dumka, 2012. – Vyp. 12. – S. 124–132.
8. Natsionalna doktryna rozvytku osvity [Elektronnyi resurs] / [Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 roku # 347/2002]. – Rezhym dostupu: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyia/serednyia/baza/nats_doktr.doc

Бондаренко Н. В.,

кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник отдела обучения украинскому языку и литературе Института педагогики НАПН Украины, e-mail: nelly.bondarenko@ukr.net

Косянчук С. В.,

кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник отдела дидактики Института педагогики НАПН Украины e-mail: 358svk@bigmir.net

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКСПЕРТИЗЫ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ

В статье рассматривается проблема экспертизы учебника украинского языка для 8-го класса. Акцентировано внимание на вопросах совершенствования критериев анализа учебника; сформулированы требования к экспертным оценкам, обусловленные спецификой предмета.

Проанализированы материалы экспертизы конкурсных учебников 2016 года, выявлены и обобщены ошибки и просчеты, допущенные их авторами, указаны причины. Отмечены конструктивные предложения экспертов по улучшению качества учебников. Особое место отведено ошибкам в экспертном оценивании учебников и определению их причин. Сформулированы предложения по повышению профессионального уровня экспертов и совершенствованию экспертизы школьных учебников.

Ключевые слова: экспертиза; учебник украинского языка; 8-й класс.

Bondarenko N.,

Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher, senior researcher of the Ukrainian Language and Literature Teaching Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, e-mail: nelly.bondarenko@ukr.net

Kosianchuk S.,

Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher of the Didactics Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, e-mail: 358svk@bigmir.net

IMPROVING THE EXPERTISE OF SCHOOL TEXTBOOKS

In the article, the authors represent the problem that concerns the examination of a textbook on Ukrainian language for 8th grades of secondary schools. Authors described progressive aspects, related to the ideas of the school textbooks variability. Negative aspects of implementing the idea of variability of school textbooks are covered; the requirements for the Ukrainian language textbook as a manual are presented. Problems, the solution of which will positively affect the quality of the textbook variability, are covered. The authors also touched upon the issue that concerns the improvement of the criteria for the analysis of a school textbook. They formulate the requirements for expert opinions, which are related to the specific subject of training, conduct an analysis on the information and other materials examination of Ukrainian language textbooks for the 8th grades that were submitted to the competition of textbooks in 2016. Shortcomings were discovered and classified. Among them there are the causes of errors made by the authors in the creation process of textbooks for secondary school pupils. Authors determined the advantages and constructive proposals that have been made by the experts to improve the quality of textbooks. The article reveals the other pros and cons of experts' opinions. They also point out the experts' mistakes which they admit in the process of evaluating textbooks. The causes of these errors were described. They suggest the ways to raise the professional level of experts. It will have a positive impact on the experts' learning process under the auspices of the Ministry of Education and Science of Ukraine with the direct participation of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine and the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine. In this article, the proposals to improve the process of examination of school textbooks were provided.

Keywords: expertise, Ukrainian language textbook, 8th grades.